

Žanrikontseptsioonid folklooris¹

Kui žanrimõiste osutub ebaadekvaatseks ja vormide definitsioonid ähmasteks, kui vaidlused klassifikatsiooni üle on tüütud ja arutlused standarditest kasutatud, siis pole viga mitte ainult žanrides, vaid ka meis endis. Žanre tähistavad terminid on iga keele lahutamatu osa. Need on sõnad selleks, et rääkida rääkimisest endast ning sõnastada traditsiooni kategooriaid. Müüt, jutt, muistend ja laul ning nende vasted teistes keeltes olid olemas ammu enne seda, kui teadlastel tärkas mõte folkloorist. Kui folkloorist sai omaette ainevaldkond ja selle uurimine omandas teadusliku väljendusviisi, võtsime me olemasolevad mõisted ja kanoniseerisime teaduslikeks terminiteks. Me võtsime need üle 'loomuliku keele' kontekstist, milles paistavad valitsevat mitmemõttelisus, ambivalents ja tähenduste rohkus, ning üritasime neid pidada teaduskeele terminiteks, mille tähendused on selged ja spetsiifiliselt viidatavad.

Meie läbikukkumine on üldteada ega üllata vist kedagi (vt Ben-Amos 1969: 275–301).² Loomulik keel ei sobi niisama lihtsalt kokku

¹ Originaal: Ben-Amos, Dan 1976. The Concepts of Genre in Folklore. *Studia Fennica, review of Finnish Linguistics and Ethnology* 20: 30–43 (Issue of Folk Narrative research, Some Papers Presented at the VI Congress of the International Society for Folk Narrative Research). Teine versioon sellest ettekandest ilmus raamatus *Folklore Genres* (1975). Dan Ben-Amos (toim). Introduction. Austin. Võlgnen sügava tänu Charles Adamsile, Kenneth Ketterile ja Barbara Kirschenblatt-Gimblettile äärmiselt kasulike kriitiliste kommentaaride eest selle ettekande ühe varasema versiooni kohta.

² Muid arutlusi olemasolevate žanrisüsteemide ebaadekvaatsuse kohta folklooristikas võib leida enamikus käesolevas artiklis tsiteeritud töödest, lisaks mitmetes üldistes folklooriuurimustes, vt nt Dorson 1972: 16–17.

teaduskeelega. Sõnad säilitavad oma varasemad kõrvaltähendused isegi siis, kui on liike tähistavateks terminiteks ümber defineeritud ja tegelikkuses esinevad hägused piirid mõjutavad vormimudelite analüütilisi kateegooriaid. Rahvaluuleteadust käsitlevad esseed on juba paljastanud vigu nii varasemates eri vormide kohta käivates terminites kui ka üldises žanrimõistes. Näiteks on Robert Georges analüüsinud hüpoteetilist muistendidefinitiooni sünteesi ning leiab, et see on ebaloogiline, ebajärjekindel ja seega tagasilükatav (Georges 1971: 1–19). Linda Degh ja Andrew Vázsonyi vaidlustavad tavapärase muistendikontseptsiooni empiirilisel pinnal ning avastavad, et see ei vasta juttudele, millega nad tegelikkuses kokku puutusid. Selgub, et usk – muistendi peamine defineeriv tunnus – hõlmab üheaegselt liiga palju ja liiga vähe. Ühest küljest kehtib uskumise hoiak narratiivide suhtes, mis ei tarvitse olla muistendid, teisalt esinevad mõned objektid ja olendid vaid uskumuste süsteemis, alludes laiale suhtumiste spektrile, mis ulatub kahtlemisest naeruvääristamise ja täieliku uskumatuseni. Nendel juhtudel ei toimi narratiivid kultuuris muistenditena. Pealegi osutub ka usu mõiste tähendusväli liialt laiaks, et olla tingimusteta žanride analüütilisel defineerimisel kriteerium (Degh & Vázsonyi 1971: 281–304 & 1973).³

Muistendi kui folkloori klassifitseerimiskateegooria paratamatu kokkuvarisemine sunnib järele mõtlema žanri mõiste senise väärtuse ja funktsiooni üle folkloori uurimises üldiselt. Alan Dundes on avaldanud arvamust, et see mõiste takistab rahvaluule uurimist, hoides teadlasi vaatlemast sõnaliste väljenduste aluseks olevaid ja neid sisaldavaid rahvalikke ettekujutusi. Traditsiooni dünaamikat selgitava printsibiina osutub žanri mõiste liialt kitsaks ja pealiskaudseks. A. Dundes rõhutab, et suur osa folkloorist ei sobi mingi olemasoleva liigitussüsteemi piiresse ning on seetõttu jäänud ja jääbki täielikult uurimata nii kauaks, kuni valitseb žanri uurimise paradigma (Dundes 1972: 93–103). Vastandina A. Dundesile soovitab Lauri Honko vabastada žanrid folkloristide endi poolt loodud püünistest ning vaadelda neid ideaalsete tüüpidenä, see tähendab mudelitena, millele iga konkreetne väljendus saab vaid läheneda. Liites kokku kaks süsteemi, mis põhimõtteliselt kunagi ei saa teineteisega vastavuses olla, möönab ja õigustab L. Honko lõhet klassifikatsioonimudelite ja reaalsuse vahel.

³ Vt selle artikli bibliograafiat muude arutluste kohta usust ja muistendist.

Nagu ma allpool selgitan, hakkab ta aja jooksul žanre kohtlema nii, nagu oleksid need tehnilised oskussõnad, uurimisvahendid, millel on paremal juhul mõtteline, mitte mõisteline väärtus. L. Honko loob oma kategooriad tehniliseks kasutamiseks, need pole mõeldud teenima mingit teoreetilist eesmärki ega lähtu ühestki nidusast teoreetilisest süsteemist või kultuurilisest maailmavaatest. Üksikžanri formuleerimisel kasutab ta selliseid mõisteid nagu sisu, vorm, stiil, struktuur, funktsioon, sagedus, levik, vanus ja päritolu, mis on võetud erinevatest, sageli vastuolulistest teoreetilisest süsteemidest (Honko 1968: 48–66).⁴

Uurimise abivahendina kujutab L. Honko ettepanek kindlasti seniste liigitussüsteemide tehnilist täiustust ning – nagu ta ka ise rõhutab – võimaldab edasist täpsustamist. Kahjuks aga antud juhul tehnilistest täiustustest üksi ei piisa. Klassifikatsioonisüsteemide kokkusobimatused on folkloori puhul kontseptuaalsed, mitte tehnilised. Nagu ma loodan näidata, sisaldavad žanrianalüüsi mitmekülgsed meetodid erinevaid, sageli kokkusobimatuid arusaamu žanri kui folkloori ja kirjanduse põhikategooria olemusest. Tegelikult pole folkloristid ega kirjanduskriitikud hakkama saanud oma eri liigitussüsteemide aluseks olevates žanrimõistetes eksisteerivate erinevustega. Näiteks Claudio Guillén, kes uurib poeetikasüsteeme ajaloolisest perspektiivist, väldib teadlikult tegelemist *žanri mõiste enese tekitatud probleemidega* (Guillén 1970: 195).⁵ Kuid just need probleemid, mitte nende pealispinnalised avaldused, on süüdi eri žanrieristumudelite vaheliste ühitamatuste, lahknevuste ja vasturääkivuste tekkimises. Žanri defineerimiseks kasutatavate tunnuste valik on teisejärguline küsimuse kõrval, mida rahvaluulevormid endast üldse kujutavad.

⁴ Tendents žanride 'ideaalseteks tüüpideks' tunnistamise suunas on täheldatav ka kirjanduskriitikas (vt Hernadi 1972: 7–8).

⁵ Vt ka Schwarz 1971: 113–130. Ta märgib, et *kriitikutele on omane püüde sellele teema (žanri) käsitlemist vältida*. Üks näide sellisest lähenemisest asjale on Hernadi 1972. Ta kirjeldab peamiste moodsate kriitikute žanriteooriaid, selgitamata, milline on nende poeetika kasutatud kontseptsiooni iseloom. Vastandina eelnevale vt Kohler 1940: 135–147, kes arutleb just nimelt selle teema üle, väites, et žanrid on reaalsed, mitte nominalistlikud entiteedid. Niisugune hoiak oli tähtis samm žanrimõiste lahtimõtestamisel. Käesoleval ajal sellest siiski ei piisa, kuna vaja on lähemalt seletada nähtuse olemust. Kohler teeb siiski ka selles suunas viljakaid ettepanekuid.

Aja jooksul on folkloristid omistanud žanri terminile, selle korrelaatidele ning selle alla paigutatud konkreetsetele vormidele vähemalt neli erinevat tähendust: a) klassifikatsioonikategooria, b) püsiv vorm, c) arenev vorm, d) diskursuse vorm. Iga mõiste teenib üht konkreetset uurimiseesmärki, kuid pole rakendatav muude analüütiliste probleemide lahendamisel. Alles pärast iga kontsepti piiratud võimaluste tõdemist saavad vastavad žanrimõisted rahvaluuleteaduses edasi funktsioneerida ning varustada sobivaid projekte kondikavaga.

Žanrid kui klassifikatsioonikategooriad

19. sajandi lõpus ja 20. sajandi esimesel poolel peeti klassifikatsiooni-süsteemi formuleerimist folkloristikas igasuguse teadusliku uurimise arengu eeltingimuseks. Selline strateegia sündis pragmaatiliselt ja loogiliselt aluselt, aga ka teiste teadusharude eeskujul. Kehtestades liigitamise kriteeriumitena tunnused, vormid ja teemad ning paljastades detailide ja üksikjuhtude rohkuses peituvat korrapära, viib selge klassifikatsioonisüsteem näiliselt kaootilisse informatsioonimassi sisse korra printsiibid (valitud arutlusi rahvaluule klassifitseerimise katsetest, eriti rahvajuttude osas vt Thompson 1946: 413–427; von Sydow 1948: 127–145; Propp 1968: 3–18; vt ka Boggs 1950: 1138–1147; Thompson (toim) 1953: 89–154). Rootsi 18. sajandi botaanik Carolus Linnaeus (1707–1778) andis eeskujuga. Tema klassifikatsioon tähendas revolutsiooni loodusteadustes ning folkloristid arvasid, et rahvaluule klassifikatsioonisüsteem annaks traditsioonilise eluviisi ja kirjutamata kirjanduse uurimisel samasuguse efekti (vt näit Thompson 1955; von Sydow 1948: 60–61, 127; tähelepanu tuleb juhtida sellele, et Linnaeus kogus ka ise oma reisidel pärimuslikku ainet ja pakkus selle jaoks välja klassifikatsioonisüsteeme; vt von Sydow 1919: 31).

Teoreetiliselt oleksid erinevad folkloorižanrid võinud olla sellise korraldava skeemi ideaalsed kategooriad. J. W. Goethe poolt välja pakutud loodusvormide ja poeetiliste žanride analoogia oleks pidanud niisugust süsteemi toetama.⁶ Tegelikult ei osutunud kumbki

⁶ Arutlusi W. Goethe morfoloogilistest ideedest, kirjanduslikest žanridest üldiselt ja nende seostest morfoloogiliste ja liigituslike mõistetega folklooris, eriti aga Vladimir Proppi ideede kohta vt Breytmayer 1972: 59–66.

oletus tõeseks. Liigitussüsteemidel ei olnud folkloristikas sama mõju kui loodusteadustes ning žanrid mängisid nende moodustamisel vaid teisejärgulist rolli. Kui Linnaeus avastas loodusele omase korra, siis folkloristid konstrueerisid ideaalse korra mudelid ning surusid need pärimusele peale. Nende eesmärgiks ei olnud mitte seaduspärade ja mallide avastamine, vaid süsteemi loomine, mis hõlbustaks teemade, juttude ja motiivide ajaloolist rekonstrueerimist ning nende geograafilise leviku jälgimist. Sihi saavutamiseks eelistasid nad rahvaluuležanride vahelisi piire pigem ignoreerida kui rõhutada. Näiteks Walter Anderson, kelle monograafias *Kaiser und Abt* nähti sellise uurimisviisi klassikalist näidet (Taylor 1964: 120–121, vt ka Thompson 1946: 449), toetus vaadeldava narratiivi ajaloolise leviku väljaselgitamisel sundimatult nii eksemplitele, ballaadidele, muinasjuttudele kui ka naljanditele. Õigupoolest propageerib levimise kohta kasutatav põhiline ajaloolis-geograafilise koolkonna metafoor – nagu ringlained tiigi pinnal – žanriliste eristuste ignoreerimist. Ajaloolis-geograafilise meetodi peamise uurimiseesmärgi seisukohalt on need ebatähtsad. Et *samal jutul on eri maades erinevad vormid ning kuulajad ja lugejad reageerivad sellele erinevalt* (Thompson 1946: 22) ning teemad ja motiivid kanduvad üle ühest muinasjutust teise ning rändavad seejärel edasi uuel kujul, kuni saavad uue ühenduse koostisosadeks ja liiguvad edasi juba uut rada pidi (Krohn 1971: 158), pole mõttekas ega ka vajalik kirjeldada tegelikult folkloorivorme eristavaid jooni.

Sellest tulenevalt on arusaam žanrist olnud rahvaluuleteaduses tehtud klassifitseerimiskatsete puhul vaid sekundaarse tähtsusega. Seda on peetud kas omistatuks või sai žanrist kriteerium rahvajuttude alajaotuste moodustamiseks, kuid seda pole kunagi defineeritud mõistelise kategooriana. Peale Stith Thompsoni kõikehõlmava ülesehitusega kuueköitelise teose *Motif-Index of Folk-Literature* kasutavad folklooriloendid, -antoloogiad ja -kogumikud sageli žanrilist struktuuri. Jutud ja laulud, otsekui piiblis mainitud linane ja villane lõng (5 Mo. 22: 11), ei segune naljalt ühes töös. Teose piires märgistavad žanriterminid peatükke ja alajaotusi. Näiteks on *The Types of Folktale* jaotatud 'loomajuttudeks', 'tavalisteks rahvajuttudeks', 'naljadeks ja anekdootideks', 'vormeljuttudeks' (*formula tales*) ja 'klassifitseerimata juttudeks'. Iga rühm (välja arvatud viimane) kujutab endast ilmselgelt üht proosavormiliste narratiivide žanri. Ometi on just viimane jaotus see, mis reedab, milline žanrimõiste on selle ja teiste sarnaste tööde aluseks. Need žanride kohta kasutatud terminid märgistavad klassifi-

katsioonikategooriaid. Nad moodustavad talletamis- ja otsingusüsteemi, mis hõlbustab tekstide korraldamist arhiivis ja nende kasutamist teaduslikel eesmärkidel. Ajalooline uurimismeetod folkloristikas oli orienteeritud sisule ja kasutas olemasolevaid rahvaluulevormide termineid sisus (näiteks narratiivide omas) esinevate sarnasuste ja varieerumiste tuvastamiseks, hoolimata žanride kultuurilisest tajumisest või mõtestamisest ja neile omastest kirjanduslikest väärtustest.

Lauri Honko on ära seletanud ajaloolis-geograafilise uurimismeetodi aluseks oleva žanrimõiste. Ta üritab välja pakkuda niiti, mis juhiks meid žanridefintsioonide labürindis ning anda suunda tuleviku tarvis, kuid tegelikult selgitab ta vaid minevikku. Ta laenab ühe mõiste Max Weberilt, ühe kirjandusekäsitluse Benedetto Crocelt ja jõuab neid folklooriuurimisele rakendades ettepanekuni vaadelda žanre “ideaalsete tüüpide”, mitte tegelikkuses eksisteerivate üksustena. Iga tekst kujutab endast teatud stilistiliste, struktuursete, temaatiliste, funktsionaalsete ja ajalooliste faktorite vaheliste seoste kogumit, vastates ideaalsele süsteemile üksnes ligilähedaselt. Traditsiooni raames salvestatud üksiktekstide ja ideaalse tüübi kui klassifikatsioonikategooria vahekord tuleb iga kord uuesti piiritleda (Honko 1968: 48–66). Kuigi L. Honko annab rahvaluulevormide klassifitseerimiseks kahtlemata laiema aluse kui see, mida pakkus ajaloolis-geograafiline meetod, säilitab ta siiski nende žanrimõiste. See on põhiliselt liigituskategooria. L. Honko nõuab võtta arvesse žanri funktsionaalseid, struktuurilisi ja teisi omadusi suurendab küll faktorite arvu, millega tuleb mingi liigituskategooria formuleerimisel arvestada, kuid paljas kriteeriumite kombineerimine ei vii veel uue süsteemse teooriani. Pigem on see senikasutatud mõiste uus, kuigi peenem ümbersõnastus. Ajaloolis-geograafilises käsitluses tunnistati žanrid ideaalseteks tüüpideks arhiivides, muuseumides ja raamatukogudes, kus need on olnud informatsiooni säilitamise ja taasleidmise vahendid. Ideaalsele konstruktsioonile elementide lisamine ei muuda seda uuesti formuleeritud žanrikategooria algset kontseptsiooni. Folkloorivormide “ideaalsed tüübid” on leitavad kataloogides ja teadlaste analüütilistes arutlustes; kultuuris endas esineb L. Honko arvates vaid tekstide paljus, kus iga tekst kehastab üksikelementide vaheliste seoste unikaalset kogumit.

Žanri käsitlemist liigituskategooriana ei piira varasem teadustöö ega ajaloolis-geograafiline meetod. Moodsad teadlased, nagu näiteks Roger Abrahams ja Wolfgang Kosack, kaasavad selle oma üldisesse žanride formuleeringusse ja kasutavad seda esituse ja kirjandusli-

ku analüüsi süstematiseerimise alastes arutlustes. Need teadlased vaatlevad žanre liigituskategoriatena, mis on lisaks konkreetsetele tekstidele seotud ka omavahel. Nad korrastavad žanrid kahe polaarse vastandi vahelisel skaalal, mille otstes on R. Abrahamsi skeemis “täielik isikutevaheline seotus” ja “täielik väljajätmine” ning W. Kosacki mudelis ühelt poolt rütmiline tekst ja proosa, teiselt aga religioosne ja põnevusjutt. Igal žanril on antud polaarsel skaalal kindel asend kõigi teiste vormide suhtes. Samas vastab iga üksiktekst ligikaudu ühele neist liigituskategoriatest ning kui sarnasus ühega ideaalsetest tüüpidest väheneb, suureneb see skaalal oleva järgmise kategooriaga (Abrahams 1969: 104–128; Kosack 1971: 18–47).

Kuigi sama žanrimääratlus võiks olla enam kui ühe uurimismeetodi teenistuses, juhtub sageli pigem seda, et üheainsa koolkonna raames kasutatakse kahte või enamat niisugust kontseptsiooni. Näiteks ei olnud teadlased, keda ühendas ajaloolis-geograafiline huvi folkloori vastu, järjekindlad, määratledes žanri kui klassifikatsioonikategooriat, vaid muutsid oma arusaama žanridest vastavalt sellele, kuidas muutusid nende teaduslikud huvid. Carl W. von Sydow mõistis vaatamata ägedale Aarne-Thompsoni liigitussüsteemi (von Sydow 1948: 127–145) kohta tehtud kriitikale tegelikult ka ise žanre samamoodi kui enamik folkloriste, kes püüdsid välja selgitada teemade ajalugu ja geograafilist levikut. C. von Sydow juurutas uued terminid – memoraat, fabulaat ja kimeraat –, millest igapähele on kindlad tunnusjooned, kuid nii nagu Honko pärast teda, täiustas ka C. von Sydow liigitussüsteemi ilma, et oleks senist žanrimõistet revideerinud. Siiski muudab C. von Sydow juttude leviku põhimõtteid sõnastades täielikult vahendeid ja mõisteid. Oma teemade difusiooni teoorias viib ta suulise traditsiooni ja looduse analoogia äärmuseni, soovitades pidada konkreetsete jutuvariante kultuuriliste ja keeleliste piirkondade saadusteks. Botaanilise mõiste ‘ökotüüp’ tarvitamine iseloomustab seda kontseptuaalset nihet. Kuigi von Sydow kasutas ökotüübi mõistet peamiselt eri narratiivide levimise kohta, rakendas ta sama idee printsiipe ka žanriteoorias. Ta oletas, et mitte ainult konkreetne üksikjutt, vaid terved folkloorivormid on pärit ühest ja ainult ühest kultuurikeskkonnast. Muinasjutt on indoeuroopalik, *novella* on semiitlik, valm hellenistlik jne (vt von Sydow 1948: 220–242; Taylor 1931: 54–60). Kui kirjanduse ajalugu lükkab tema arvamus ümber, seletab ta asja laenamise ja oletab, et vormi puhtus on kannatada saanud. Selline teooria põhineb täiesti erineval žanrikäsitlusel. Nende folklooriliikide puhul pole enam tegemist abst-

raktsete liigituskategooriatega, vaid vormidega, millel on kultuurides ja ühiskondades tegelik ajalooline ja lingvistiline baas.

Žanrid kui püsivad vormid

Kui von Sydow kõigub veel kahe žanrikontseptsiooni vahel, siis evolutsioonilised, funktsionaalsed ja strukturalistlikud rahvaluuleuurimused väidavad järjekindlalt, et žanrid on reaalsed kultuurilised entiteetid. Need eksisteerivad maailma suulistes traditsioonides ja moodustavad folkloori selgroo. Need on, kui kasutada Kenneth Burke terminit, püsivad vormid, mis on aluseks nii ajaloolise rõhuasetuste muutumisele kui ka kultuuriliste vaadete ja tavade erinemisele (tsiteeritud Hyman 1955 [1948]: 247 kaudu). Neil on oma kirjanduslik terviklikkus, mis peab vastu sotsiaalsetele muutustele ja tehnilistele arengutele.

Evolutsioonilised käsitlused

Evolutsiooniline rõhuasetus 19. sajandi Inglismaa antropoloogias ja folkloristikas puudutas eelkõige ideid ja vaimseid võimeid, mitte kirjanduslikke vorme. Edward Tylori, Andrew Langi, James Frazeri ja Alice B. Gomme'i järgi liikus inimene ratsionaalsuse suunas ning arenes maagilisest mõtlemisest religiooseni ja sealt teadusliku mõtlemiseni. Folkloorivormid jäid aga kõigi inimese arengufaaside jooksul konstantseks. Loomu poolest ei erine E. Tylori animistliku inimese vanasõna ratsionaalse inimese vanasõnast, muutub ainult selle positsioon kultuuris ja ühiskonnas. Sisuliselt on folkloorižanride asend evolutsioonifaaside suhtes vastupidine. Püsivate vormidena jätkavad nad eksisteerimist muutavas ühiskonnas, kuid kultuuri arenedes madaldub nende positsioon ühiskonnas ja žanrihierarhias. Varajaste evolutsioonifaaside kultuurides kesksel kohal olnud folkloorivormid jäid hilisemates arengustaadiumites vormiliselt küll samaks, kuid hakkasid taanduma perifeersetele positsioonidele. E. Tylori suhtumine on selles osas väga konkreetne. Ta väidab, et *vanasõna pole ajaloo vältel oma olemuselt muutunud, vaid on säilitanud algusest lõpuni täpselt kindlakujulise tüübi* (Tylor 1958 [1878]: 89). Erinevalt varasematest tsivilisatsioonistaadiumitest, mil vanasõnad olid tõepoolest väga tähtsad, on nad tänapäeval vaid "iidse tarkuse reliktid" (Tylor 1958: 90).⁷ Vanasõnad on muutumatu faktor muidu muutavas ühiskonnas, nad on püsiv vorm, muutumatu element, mis elab üle progressi, kuid kaotab

inimese teadmiste edenedes oma algse tähtsuse. Teised evolutsionistid suhtusid žanride ja kultuurilise arengu seostesse veidi erinevalt. Näiteks arvas Alice B. Gomme, et evolutsioon mõjub folkloorižanridele nagu tsentrifugaaljõud, lükates teemasid kultuuriliselt kesketest žanridest marginaalsetesse vormidesse. Inimese evolutsiooni käigus jagunevad teemad ja vormid erinevalt. Mingil arengujärgul sotsiaalse tegevuse keskmeks olnud inimohverdus saab hilisematel aegadel lastelaulu või mängu teemaks (Gomme 1894: 346–348).

Žanri kui muutuvates kultuurilistes tingimustes püsiva vormi mõiste ei piirdunud ainult 19. sajandi inglise antropoloogia ja folkloristikaga. Õigupoolest olid vennad Grimmid juba varem formuleerinud üpris sarnase žanrikontseptsiooni, kuigi nemad kirjeldasid ja tõlgendasid muutumist ajaloo, mitte evolutsiooni seisukohalt. Kultuurikontaktid ja religioossed konfliktid mõjutasid suulise traditsiooni sisu ja vormi suhteid. Ristiusu mõjul pudenesid Euroopa paganlike müütide teemad haldjajuttudesse, vanasõnadesse, mõistatusesse ja verbaalsetesse kujutistesse ning ilmutasid ennast talupoeglikes traditsioonides ja dialektilistes väljendustes. Teiste sõnadega öeldes muudavad teemade jagunemist folkloorivormide vahel pigem ajaloolised olud, mitte evolutsioon. Igal žanril on erinevad tunnused ja võimed, kuid erinevate ajalooliste ja kultuuriliste olude sunnil võib sama teema vastavalt toimuvatele muutustele ilmuda teistes žanrides. Näiteks nõuab müüt uskumuslikku hoiakut, kuid selle puudumise korral võib sama teema kanduda muinasjuttu (Grimm 1883–1888 kubiseb nende seisukohti illustreerivatest näidetest; vt ka Thompson 1946: 368–372; nende endi väite tsiteerimiseks vt Peppard 1971: 50).

Ülaltoodud teooriatel on teaduses tänini kõlapind olemas ja neid kasutatakse isegi žanrilise liigitussüsteemi alusena. Ilma oma kuulsatele eelkäijatele kohustuslikus korras vihjamata on C. Scott Littleton pakkunud välja *kahemõõtmelise skeemi narratiivide klassifitseerimiseks* (Littleton 1965: 21–27). Ta oletab, et progressi ja ajalooliste arengute käigus on Euroopa ühiskonnad muutnud suhtumist suulise

⁷ Tuleb tähele panna, et E. Tylori uskumuste ja rituaalidega seostuv arusaam žanrist erineb siinesitatust. Näiteks peab E. Tylor kindlavormilisi palveid žanrideks, mis on välja arenenud nõidusvormelitest. Nende kahe vormi sisus on küll sarnasusi, kuid nende stiil ja sõnaline esitus on erinevad (vt Tylor 1958 [1878]: 456–459). Samasugune hoiak ilmneb ka tema teoorias inimkonna religioonide evolutsioonist.

pärimuse narratiivide teemadesse teljel faktipõhine ja väljamõeldis ning püha ja ilmalik. Euroopa tsivilisatsioonides toimunud ratsionaalsuse kasvuga kaasnes C. S. Littletoni arvates pidev jututeemade ümberhindamine, mis muutis nende asendit nimetatud telgedel. Siiski tähistab iga asend üht kindlapiirilist suulise traditsiooni žanri. Kui kultuuriline suhtumine mingisse teemasse muutub ja väljamõeldud või faktiliste, pühade või ilmalike elementide hulk jutus suureneb või väheneb, toimub teema positsiooni nihe nende telgede suhtes. Nõnda on žanrid selle arusaama järgi püsivad ning nende asend tõesuse ja religioossuse skaalal konstantne, muutuvad ainult teemad.

Funktsionaalsed käsitlused

Antropoloogias ja folkloristikas lisab funktsionaalsusteooria žanridele kui väljenduste püsivatele vormidele dünaamilise aspekti. Žanrid ei eksisteeri kultuuris pelgalt konstantsete suuliste vormidena, vaid mängivad aktiivset rolli ka sotsiaalsetes afäärides. Bronisław Malinowski, kes vaatleb žanre oma üldise funktsionaalse kultuuriteooria raames, käsitleb neid kui tõhusalt toimivaid entiteete. Tema funktsionaalsusteooria on aluseks rühma bioloogilise, sotsiaalse ja kultuurilise ellujäämise seletamisel. Reaktsioonina antropoloogias kasutatud kultuuri evolutsiooniteooriale nihutas ta uuringute keskpunkti kaasaegses elus esinevate relikptide seletamiselt rühma kui terviku säilimisele. Kultuuris toetab iga üksikelement, sealhulgas folkloorižanr, sotsiaalsete rühmade säilitamist ja järjepidevust (vt Malinowski 1960 [1944], hiljutist arutlust ja hinnanguid B. Malinowski teoreetilistele töödele antropoloogiast vt Hatch 1973: 272–335).

Sellele vastavalt

müüt väljendab, tugevdab ja kodifitseerib usku, kaitseb ja tugevdab moraalsust, tagab rituaali efektiivsuse ja sisaldab praktilisi reegleid inimeste juhtimiseks. Seega on müüt inimtsivilisatsiooni ülitähtis koostisosa; tegemist pole tühja jutuga, vaid tõsise aktiivse jõuga; see pole intellektuaalne seletus ega kunstiline kujutelm, vaid primitiivse usu ja kõlbelse tarkuse pragmaatiline harta (Malinowski 1948: 101).

Jutustaja esivanemate ülistamise teel rahuldavad muistendid sotsiaalset ambitsiooni, muinasjutud aga lahutavad meelt. Seega on žanrid sotsiaalsete ja vaimulike vajaduste rahuldamise vahendid. Need on sihipäraste tegevuste hästiorganiseeritud süsteemi konkreetsed

kultuurilised eraldused, mida sisalduslikult tajutakse kultuuridega seoses kui sidusat tervikut.

Žanri tegelikult täidetav funktsioon on uurimise ja interpreteerimise objekt. Ka võib tegelik sotsiaalne üksus, mille piires folkloorivormid levivad, varieeruda üksikisikust väikese rühma, hõimu ja rahvani. Sellise kaalutluse põhjal pöörasid Edmund Leach ja Raymond Firth müüdi funktsiooni tõlgendamise pea peale, mõtestades seda muuhulgas pigem manipuleeriva ja lahutava kui liitva ja tervikuks ühendava jõuna (Leach 1964 [1954]: 264, 278; Firth 1960: 181–188; Georges 1968: 168–198). Tõlgenduste erinevusest hoolimata näevad kõik need kontseptsioonid žanrides efektiivseid vorme, mille erinevad retoorilised omadused võimaldavad neil täita oma funktsioone, kindlustades sotsiaalkultuurilisi interaktsioone kontrolli- ja tasakaalusüsteemiga.

Algselt oletas B. Malinowski, et funktsioonid on universaalsed ja seega inimühiskonnale eluliselt tähtsad. Järelikult peaks ka funktsioneeriv žanrisüsteem olema universaalselt rakendatav ning moodustama kogu maailma traditsioonidest pärineva informatsiooni säilitamise ja taasleidmise kategooriate klassifikatsiooniskeemi. Niisiis oli eeskätt funktsionaalsetel kriteeriumitel põhineva rahvaluulevormide liigitussüsteemi loomine William R. Bascomi silmis ainult loogiline (Bascom 1965: 3–20). Peagi mõistis ta, et kuigi sellised hoiakud nagu uskumine, mitteuskumine ja meelelahutus võivad olla tõepoolest universaalsed, sõltub nende konkreetne teemadele rakendamine kultuurikeskkonnast. Etnilised žanrid, mis selliseid funktsioone täidavad, moodustavad ainult suhtelise süsteemi, mis on piiratud etnilise kogemustepagasi, esituse ja keelega. Kaasnevatest raskustest teadlikuna püüab W. Bascom ometi sünkroniseerida proosanarratiivide rahvapärast ja analüütilist liigitust:

Müüti, muistendit ja rahvajuttu ei pakuta välja universaalselt tunnustatud kategooriatena, vaid analüütiliste mõistetena, mida saab tähenduslikult rakendada kultuuripiiridest sõltumatult isegi siis, kui piirkondlikult tunnistatakse muid 'rahvuslike kategooriate' süsteeme. Need mõisted on pärit Euroopa folkloristide kasutatud kolmeosalisest klassifikatsioonist ning peegeldavad eeldatavasti Euroopa 'rahva rahvapäraseid kategooriaid', kuid need on kergesti taandatavad duaalsele klassifikatsioonisüsteemile, mida tuntakse ühiskondades, kus müüdid ja muistendid, nagu me hiljem näeme, liigitatakse ühteainsasse kategooriasse ('müüt-muistend'), eraldi väljamõeldud rahvajuttudest (Bascom 1965: 5).

Õigupoolest pole lõhe rahvalike kategooriate ja analüütiliste mõistete vahel ainuke raskus W. Bascomi teel. Tõsisem probleem on erinevad žanrikontseptsioonid, millel põhinevad konkreetsele rahvale omased ja kultuuripiire ületavad süsteemid. Juhul kui sellised vormid nagu müüt, muistend ja rahvajutt on analüütilised mõisted, on tegemist ideaaltüüpidega, millele iga jutt vastab vaid ligilähedaselt. Kuid ideaaltüübid ei saa olla uskumusliku suhtumise objektiks ning neil ei saa olla kultuurilist jutustamiskonteksti – mõlemad on omased ainult konkreetsetele üksikjuttudele. Kui W. Bascom sellele kitsaskohale vaatamata lisab žanridele aja, koha ja uskumise kriteeriumi ning üritab rajada sellele alusele liigitussüsteemi, peab ta need tunnistama ühtaegu püsivateks vormideks ja liigituskategooriateks. Kuna aga kummalgi žanrimõistel on oma loogiline paikapidavus, ei lase lepitamatud erinevused neid kombineerida, ilma et sellega kaasneks etnograafilise informatsiooni moonutamine või järjekindlusest loobumine.

Strukturaal-morfoloogiline käsitlus

Rahvaluulevormide strukturaal-morfoloogilised analüüsid vältisid kõikumist žanrimõistete vahel ning eeldasid järjekindlalt nende olemasolu suulises traditsioonis. See eeldus on õigupoolest olnud mõistatuste, vanasõnade, juttude ja muistendite strukturaal-morfoloogilistele analüüside ainuke õigustus. Kui need folklooriliigid oleksid olnud pelgalt teoreetilised liigitamise kategooriad, poleks olnud mingit põhjust neid vormilisi tunnuseid defineerida. Strukturalism oleks sattunud olukorda, mis sarnaneb iseendaga male mängimisele. Strukturaal-morfoloogiliste uurimuste lõppeesmärgiks rahvaluules on avastada iga žanri erilised jooned, nende vahekorrad vastavate vormide piires ning nende võime eristada žanre kogu suulise traditsiooni ulatuses. Siiaamaani on vaieldav, kas sellised omadused on universaalsed ja ühised vastavatele žanridele kõikides kultuurides või on need erinevad ning moodustavad osa kultuurilisest kommunikatsioonisüsteemist. Alan Dundes on näiteks esitanud žanride universaalsuse kohta kõige julgemaid mõtteavaldusi. Lisaks veendumusele, et žanride puhul on tegemist suulise traditsiooni püsivate vormidega, nõuab ta, et struktuurianalüüsile antaks prioriteet folkloori uurimise teaduslikus metodoloogias. Ta väidab, et *folkloristika* kui teaduse *esmaseks vajaduseks on kõikide folkloorižanride kirjeldav struktuurianalüüs* (Dundes 1964: 112).

Koos Robert Georgesiga teatab A. Dundes, et *struktuurianalüüsi kohene eesmärk rahvaluules on folkloorižanride defineerimine. Siis, kui žanrid saavad sisemiste morfoloogiliste tunnuste alusel defineeritud, on võimalik paremini asuda konkreetsetes kultuurides rahvaluulevormide funktsiooni puudutavate huvitavate küsimuste kallale* (Georges & Dundes 1963: 111).

R. Georges ja A. Dundes oletavad niisiis folkloorižanride ning nende struktuurilis-vormiliste tunnuste universaalsust. Müüt, muistend, rahvajutt, mõistatused, vanasõnad ja laulud alluvad variatsioonile ja muutusele ainult temaatilisel ja stilistilisel tasandil; nende struktuurilisi tunnusoone peetakse universaalseteks. Žanride kommunikatiivseid tunnuseid igas konkreetsetes kultuuris peetakse vaid pindmisteks struktuurideks, mis põhinevad žanrieristuste universaalsetel põhimõtetel. Igasugused folkloorivormide ajaloolised muudatused ja kultuurilised modifikatsioonid tulenevad vaid inimeste mõtlemisest, kujutlusvõimest ja väljendustest, mis on püsivalt juurdunud põhistruktuurides. Või kui kasutada teist metafoori, on folkloorižanrid nagu kindlad anumad: neil on oma kuju ja iga ühiskond võib need täita endale sobiva kultuurilise, ajaloolise ja sümboolse substantsiga (arutlust struktuurianalüüsist folkloristikas ja tunnuste universaalsuse küsimuse kohta vt Voigt 1972: 57–72).

Žanrid kui arenevad vormid – tsivilisatsiooni-ajalooline käsitlus

Vaatamata näilistele sarnasustele on erinevus teise ja kolmanda žanrimõiste vahel on fundamentaalne. Folkloristid, kes toetavad emba-kumba neist suundadest, kasutavad sama sõnavara. Eriti näiv on sarnasus struktuuraal-morfoloogilise käsitluse ja tsivilisatsiooniajaloolise vormianalüüsi vahel. Mõlemal juhul esinevad sageli terminid 'vorm', *'gestalt'*, 'suhted' ja 'mudel'. Kuid sellega sarnasus ka lõpeb. Struktuuraal-morfoloogiline vaatenurk lähtub eeldusest, et iga teksti ja žanri aluseks on fundamentaalne 'süva'struktuur, mis väljendub konkreetse jutu narratiivsete komponentide omavahelistes seostes. Niisugune struktuur on folkloori kujunemisel esmane mitte ajalooliselt, vaid kognitiivselt. Seevastu mõte žanridest kui *arenevatest vormidest* tugineb eeldusele, et iga žanri aluseks on erinev *tähendusväli*. Rahva-

luule ja kirjanduse tüübid on vastava valdkonna sõnaliste väljenduste tähendusväljade lihtsatest keerulisemateks vormideks arenevad ajaloolised variatsioonid.

André Jolles, kes on välja töötanud žanride lihtsatest (algsetest) vormidest keerulisteks evolutsioneerumise teesi (Jolles 1929, biograafilist ülevaadet ja tema töö kokkuvõtet vt Thys 1964: 41–48), toetub oma žanride kujunemise ja muutumise teoorias kolmele põhiideele. a) Keelel on loomupärane võime moodustada kindlates tingimustes sõnadest vorme. See protsess on fundamentaalne vaimne tegevus (*Geistesbeschäftigung*). b) Sõnad kristalliseeruvad vormideks, koondues erinevate tähendusväljade (*Bedeutungsfeld*) ümber (A. Jollesi lingvistilisest panusest sellesse kontseptsiooni vt Jolles 1934: 97–109). c) Kui ühe žanri eksisteerimiseks vajalikud tingimused muutuvad, muutub žanr uueks tüübiks, mille tähendus toetub eelnenule. Lihtsad vormid (*einfache Formen*) on nende tähendusväljade esmased, kõige algsemad avaldused; kunstilised žanrid (*Kunstformen*) on samade tähendusväljade keerulisemad, ajalooliselt hilisemad esitused. Lihtsate vormide esmasus on ajalooline ja kultuuriline. Need esinesid oletatavasti kõige primitiivsemate rahvaste juures iidsetel aegadel. Inimarengu käigus ja tsivilisatsiooni edenedes arenesid need keerukamateks vormideks, säilitades siiski sama tähendusvälja.

Enamasti on A. Jollesile suunatud kriitika olnud kas triviaalne, tegeldes liigitussüsteemiga, või irrelevantne, arutledes tema metafüüsilise teesi kontrollimatuse üle (vt nt von Sydow 1948, 60–64; selgitavaid, enamasti pooldavaid arutlusi A. Jollesi žanrikäsitluse kohta vt Bausinger 1968: 51–64; Berensohn 1930–1933: 484–498; Mohr 1958: 321–328; Petsch 1932: 335–369). Need, kes jagavad A. Jollesi vaateid jutuvormide evolutsioonist, on sageli tema teooriat sellisel määral ümber teinud, et muutunud on algne žanrikontseptsioon. Näiteks võtab Jan de Vries omaks A. Jollesi mõtte muutuvate ajalooliste tingimuste kontekstis muutuda võivatest folkloorivormidest, kuid väldib arutlemist vormide päritolu ja esmasuse üle. Tema arvates on igasuguse rahvapärase kirjandusliku loomingu tuumaks tähendusväljade asemel ajaloolised sündmused, mida esitatakse kangelasmuistendite ja -laulude ning müüdi ja muinasjutu piires.

De Vriesi järgi moodustavad loomu poolt erakordsed sündmused, osa kangelaslikust elust, mis on “*elu sui generis*”, mis ei kuulu ajaloolisesse narratiivi ja mida ei saa elada tavalised inimesed. Ta arvab, et kangelasmuistendid ja kangelaseeposed moodustavad ühiskonna

ja kultuuri müüdid ning need arenevad koos kangelas kultusega. Kui vahe lähtesituatsiooni ja käesoleva sotsiaalse olukorra vahel kasvab, transformeerub müüt siiski uueks žanriks – muinasjutuks, mis kaotab paatose ja muutub rituaalsete toimingute pühitsemisest pigem soovmõtlemiseks ning žanrile iseloomulik ebarealistlik optimism muudab selle labaseks ja maitsetuks jutuks. Teisisõnu väidab de Vries, et müüdi ja kangelasmuistendi muutumine muinasjutuks ei ole struktuuri vormiline teisenemine, vaid sotsiaalsete perspektiivide nihe. Uus lähtepositsioon kõrvaldab fundamentaalse müüdiga seonduva hoiaku, nimelt usu, ja asendab selle meelelahutusega. Protsessi käigus saab kuningliku õukonna asemel laulude ettekandmise kohaks laste magamistuba ning lauljad muutuvad õukondlikest bardidest lapsehoidjateks ja vanemateks naisteks. Ühiskonna linnastumine on ajaloo vältel paisanud müüdid ja kangelaslaulud kultuuri keskpunktist perifeeriasse. Niisiis postuleerib de Vries algsete žanride keerulisteks arenemise asemel folkloorižanride, lihtsate vormide sulandumise. Kuid de Vriesi järgi pole sellisel juhul müüt, muistend, laul ega muinasjutt enam algelised. Ainult ajalooline sündmus säilitab algse positsiooni. Ometi on kõik neli žanri osaks sarjast, mida mõjutavad sotsiaalsed tingimused ning mis keskendub üheainsa tähendusvälja, nimelt kangelasliku elu ümber (vt de Vries 1963 & 1954).

Kui de Vries lähenes A. Jollesi algsete vormide õpetusele ajaloolisest aspektist, siis Kurt Ranke lisas folkloorižanride teooriale funktsionaalse psühholoogilise mõõtme. Ta vaatleb algseid folkloorivorme kui väljendusi, mis on arenenud vastusena inimese psühholoogilistele põhivajadustele. Kuna need vajadused on üksikisiku ja ühiskonna silmis põhilised, oletab K. Ranke, et need on eksisteerinud inimkonna algusaegadest saadik ning kestnud tänapäevani. Järelikult ei tarvitse- nud folkloorivormid, mis arenesid vastusena neile psühholoogilistele tingimustele, muutuda mingiteks keerulisemateks vormideks, vaid on säilitanud oma algse iseloomu. Inimlikest põhivajadustest võrsumise tõttu peab K. Ranke neid *mittetaandavatateks arhetüüpseteks tüüpideks*. Kuna nende alus on pigem psühholoogiline kui sotsiaalne või kultuuriline, on need inimväljenduse universaalsed vormid. Niisiis nõustub K. Ranke A. Jollesi lihtsate vormide (*einfache Formen*) algse iseloomuga, kuid eitab nende võimet areneda uuteks keerukamateks vormideks. Ent samas, olles küll asendanud tähendusvälja psühholoogilise funktsiooni ideega, mõistab ta žanride jutustav-poeetilist efekti nii, nagu oleks žanride puhul tegemist kirjanduslike semantiliste

väljadega. Kõik motiivid, teemad ja süžeed, mis ajuvad mingisse konkreetseesse žanri, muutuvad, et kohaneda antud folklooriliigi nõudmistega ja vajadustega (Ranke 1961: 1–11). Niisiis muudab K. Ranke A. Jollesi lihtsate vormide teooriat, täiustades žanri mõistet arenevast vormist püsivaks ning võtab samaaegselt üle mõned põhimõtted, mis on hoopis teise, diskursuse vormidest lähtuva žanrikontseptsiooni aluseks.

Folkloorižanrid kui diskursuse vormid

Tähendusväljadega opereeriv A. Jollesi vormide kontseptsioon tekitas neljanda rahvaluuležanride käsitluse, mille järgi on nad diskursuse eri vormid.⁸ Selle vaatenurga kohaselt on igal žanril oma retoorilised tunnused, sõnavara, asend reaalsuse suhtes, kirjeldava keele kasutusviis, tegelaste tüübid ja domineerivad sümboolsed tähendused – mis kõik kokku märgistavad selle kui suulises traditsioonis selgesti eristuva diskursuse vormi.

Teadlased Max Lüthi ja Lutz Röhrich on need diskursuse vormid üksteise suhtes defineerinud, et kirjeldada üksteist välistavaid liike, nagu näiteks muinasjutt ja muistend (vt Lüthi 1947, 1961, 1969 ja 1970; Röhrich 1956 ja 1966; katse kohta sünteesida rahvajutu žanrimõiste definitsiooni erinevaid käsitlusi vt Tenéze 1970: 11–65). Tõenäoliselt esimesteks, kes žanri sel viisil käitlesid ja niiviisi mõtlesid, olid vennad Grimmid, kes täheldasid, et muinasjutt on poeetiline, muistend aga ajalooline (Grimm & Grimm 1891: VII). Nimetatud žanre ei määranud nad sel kombel mitte ainult sisulise külje, vaid ka terve hulga retooriliste tunnuste tõttu, millele nad kas kaudselt või otseselt osutasid. Muinasjutu ja muistendi kvalitatiivsed tunnused – vaadelduna diskursuse vormidena – on sellest ajast peale paljunenud ja mitmekesistunud. Nad on olnud paradigmaks mitmetele vastandlikele joontele: meelelahutus ja juhatus, fantaasia ja reaalsus, optimism ja pessimism on vaid mõned nimetatud vormide omadustest. Need tunnused moodustavad täieliku diskursuse tunnusjoonte, sümbolite ja teemade kogumi ühes muinasjutu ja muistendi suhtes võetavate hoiat-

⁸ Diskursuse tüpologia kohta vt Morris 1971: 203–232. Ch. Morris ei viita ühelegi folkloorižanrile kui diskursuse vormile, kuigi ta eristab 'müütilist diskursust' omaette tüübina (Morris 1971: 213–214). Mõiste 'diskursuse vorm' kasutus on siin vabam kui Ch. Morrise juurutatud analüütilises süsteemis.

kute ning neis juttudes sotsiaalse, kultuurilise ja kosmilise reaalsuse kohta väljenduvate arusaamadega. Kui muinasjutu sündmustik leiab aset määratlemata ajal ja kohas, ületab looduseaduste piire ning on täiesti fiktiivne, siis muistend on diskursus, mis on piiratud empiirilise reaalsuse ja traditsioonilise arusaamaga tõest. Inimliku väljendusena kajastab muinasjutt M. Lüthi arvates suhteid tuumikperekonnas, muistend seevastu peegeldab inimese tegevusi ühiskonnas laiemalt. Diskursuse vormina moodustab iga žanr ontoloogilise entiteedi koos keele, sümbolite ja reaalsuse vaheliste suhete piiritletava kogumiga. Kui mingi jutumotiiv või teema on saanud ühe niisuguse kogumi osaks, allub see diskursuse antud vormis prevaleerivatele reeglitele. Seega on žanrid selgestieristuvad entiteedid, milles domineerivad unikaalsed omadused, mis muudavad vastavalt diskursuse reeglitele kõiki narratiivi jooni.

Kokkuvõte: žanrid kui kultuurilised kognitiivsed kategooriad

Erinevad žanrikontseptsioonid pole siin esitatud valikute või eelistuste tegemiseks. Igaüks neist on osa rahvaluule teoreetilisest süsteemist, igaüks neist võib adekvaatselt teenida eesmärke, milleks ta on defineeritud – mis muidugi ei välista täiustusi. Folkloorižanride käsitlemisest liigituskategooriatena ei pruugi küll piisata folkloori funktsionaalseks või struktuuralseks analüüsiks, kuid see vastab traditsiooni temaatilise informatsiooni säilitamise ja taasleidmise vajadustele.

Siiski jääb kõige selle juures lahendamata suulise pärimuse žanriliste eristuste probleem. Formaalseste mudelite raames sõltub žanri-definitsioonide ja kirjelduste koherentsus täielikult loodud süsteemi kokkusobivusest ja loogilisusest. Isegi kui mudelid on reaalsuse metafoorid, peegeldavad ja kirjeldavad nad suhteid ühiskonnas, süsteemina kopeerivad nad neid harva. Selleks, et uurida žanrikategooriaid ja -eristusi folklooris, mida inimesed jutustavad ja laulavad, on eelkõige vaja tunda need ära terminitena loomulikus keeles, mitte formaalsete mõistetena, ning vaadelda neid keskkonnas, millest folkloristid neid algselt kohtasid – nimelt rahvaluule kommunikatsiooni ja esituse kontekstis. Sellest seisukohast võttes pole žanrid terminid, vaid analüüsi objektid. Nad on suuliste väljenduste kultuurilised kognitiivsed, mitte vormilised kategooriad.

Kultuuri žanrisüsteemis peitub folkloorse suhtluse ja esituse grammatika. Žanridel on normatiivne võime, mille abil nad piiritlevad antud vormile ja koosinemiseks sobivad selged teemad, struktuurid ja stiilid. Ka on neil eristav võime. Žanride lähemad tunnused märgivad piire folkloorsete väljenduste tõlgendamise vahel, määrates uskumise, huumori või meelelahutuse suhte jutustatud või lauldud teatesse. Lõpuks on žanridel taksonoomiline võime, mis seostab individuaalsed folkloorsed väljendused suulise pärimusega ning paigutab iga järgmise folkloorse väljenduse kindlaks kujunenud kultuurilise süsteemi kunstilise kommunikatsiooni raamidesse.

Kultuuris funktsioneerivad žanrid kognitiivsel, pragmaatilisel ja väljenduslikul tasandil toimivate eristavate tunnuste kogumite abil. Taksonoomilised tunnused, mõistelised kategooriad ja nende nimetamiseks kasutatavad terminid osutavad rahvaluulevormide kultuurilistele kontseptsioonidele ning rõhutavad nende sümboolset tähendust. Pragmaatilisi žanriomadusi hõlmab esitamine erilistes sotsiaalsetes kontekstides, ühiskondlikult määratud isikute poolt, seoses sobilike sündmuste ja olukordadega või nende raames. Žanride tõeline olemus, nende teemad, konkreetne sõnavara, sisu ja esituse stilistilised omadused ning struktuurilised suhted jutu sündmustikus, vanasõnalised ja metafoorsed ütlused moodustavad väljenduslike vahendite kompleksi žanri kirjeldamiseks ja defineerimiseks. Kõigi kolme – tunnetusliku, käitumusliku ja väljendusliku – tasandi eristavad jooned kokku moodustavad tunnustekobara, mis on kultuuris iga žanri sümboolset tähendust piiritlevaks märkide ja tähenduste kogumiks (mõningate kokkuvõttes esitatud ettepanekute pikemat käsitlust vt Ben-Amos 1972: 315 & 1969: 275–301 & 1970: 309–311 & 1975; vt ka Gossen 1972: 145–167; Jauss 1970: 79–101; Hymes 1971: 49–80; Voigt 1973: 135–141).

Tõlkinud Reet Hiimäe

Kirjandus

- Abrahams, Roger D. 1969. The Complex Relations of Simple Forms. *Genre* 2, lk 104–128.
- Anderson, Walter 1923. *Kaiser und Abt*. Folklore Fellows Communitation 42. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, Academia Scientiarum Fennica.
- Bascom, William 1965. The Forms of Folklore: Prose Narratives. *Journal of American Folklore* 78, lk 3–20.
- Bausinger, Hermann 1968. *Formen der "Volkspoesie"*. Berlin: E. Schmidt.
- Ben-Amos, Dan 1969. Analytical Categories and Ethnic Genres. *Genre* 1, lk 273–301.
- Ben-Amos, Dan 1970. Toward a Componential Model of Folklore Communication. *Proceedings 8th International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences 1968 II*. Tokyo: Social Science Council of Japan, lk 309–322.
- Ben-Amos, Dan 1972. Toward a Definition of Folklore in Context. Paredes, Américo & Bauman, Richard (toim). *Toward New Perspectives in Folklore*. Austin: University of Texas Press, lk 3–15.
- Ben-Amos, Dan 1975. Folklore in African Society. *Research in African Literatures* 6, lk 165–198.
- Berensohn, Walter A. 1930–1933. Einfache Formen. Mackensen, Lutz & Bolte, Johannes (toim). *Handwörterbuch des deutschen Märchen I*. Handwörterbücher zur deutschen Volkskunde. Berlin: W. De Gruyter, lk 484–498.
- Boggs, Ralph Steele 1950. Types and Classification in Folklore. Leach, Maria & Fried, Jerome (toim). *Funk & Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend II*. New York: Funk and Wagnalls Company.
- Breymayer, Reinhard 1972. Vladimir Jakovlevič Propp (1895–1970), Leben, Wirken und Bedeutsamkeit. *Linguistica Biblica* 15/16, lk 36–77.
- Dégh, Linda & Vázsonyi, Andrew 1971. Legend and Belief. *Genre* 4, lk 281–304.
- Dégh, Linda & Vázsonyi, Andrew 1973. The Dialectics of the Legend. *Folklore Perprint Series* 1 (6). Bloomington: Indiana University.
- Dorson, Richard M. 1972. *African Folklore*. Garden City, New York: Indiana University Press.
- Dundes, Alan 1964. The Morphology of North American Indian Folktales. *Folklore Fellows Communitation* 195. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Dundes, Alan 1972. Folk Ideas as Units of World View. Paredes, Américo & Bauman, Richard (toim). *Toward New Perspectives in Folklore*. Austin: American Folklore Society, lk 93–103.
- Firth, Raymond 1960. The Plasticity of Myth. *Ethnologica* 2, lk 181–188.
- Georges, Robert A. 1968. *Studies in Mythology*. Homewood, Illinois: Dorsey Press.

- Georges, Robert A. 1971. The General Concept of Legend: Some Assumptions to be Reexamined and Reassessed. Hand, Wyland D. (toim). *American Folk Legend: A Symposium*. Berkeley & Los Angeles: University of California, lk 1–19.
- Georges, Robert A. & Dundes, Alan 1963. Toward a Structural Definition of the Riddle. *Journal of American Folklore* 76, lk 111–118.
- Gomme, Alice Bertha 1894. *The Traditional Games of England, Scotland, and Ireland* I. London: Nutt.
- Gossen, Gary H. 1972. Chamula Genres of Verbal Behavior. Paredes, Américo & Bauman, Richard (toim). *Toward New Perspectives in Folklore*. Austin: American Folklore Society, lk 81–115.
- Grimm, Jacob 1883–1888. *Teutonic Mythology*. London: George Bell and sons.
- Grimm, Jacob & Grimm, Wilhelm 1891. *Deutsche Sagen* 3. Berlin: Nicolaische Verlags-Buchhandlung.
- Guillén, Claudio 1970. Poetics as System. *Comparative Literature* 22, LK 193–222.
- Hatch, Elvin 1973. *Theories of Man and Culture*. New York: Columbia University Press.
- Hernadi, Paul 1972. *Beyond Genre*. New York: Cornell University Press.
- Honko, Lauri 1968. Genre Analysis in Folkloristics and Comparative Religion. *Temenos* 3, lk 48–66.
- Hyman, Stanley Edgar 1955 [1948]. *The Armed Vision: A Study in the Methods of Modern Literary Criticism*. New York: Vintage Books.
- Hymes, Dell 1971. The ‘Wife’ who ‘Goes Out’ Like a Man: Reinterpretation of a Clackamas Chinook Myth. Maranda, Pierre & Köngäs-Maranda, Elli (toim). *Structural Analysis of Oral Tradition*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Jauss, Hans-Robert 1970. Littérature médiévale et théorie des genres. *Poétique* 1, lk 79–101.
- Jolles, André 1929. *Einface Formen*. Tübingen: Niemeyer.
- Jolles, André 1934. Antike Bedeutungsfelder. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 48, lk 97–109.
- Kohler, M. Pierre 1940. Contribution a une philosophie des genres. *Helicon* 2, lk 233–244.
- Kosack, Wolfgang 1971. Der Gattungsbegriff ‘Volkserzählung’. *Fabula* 12, lk 18–47.
- Krohn, Kaarle 1971. *Folklore Methodology*. Formulated by Julius Krohn and Expanded by Nordic Researchers. Austin: Universidad de Texas.
- Leach, Edmund 1964 [1954]. *Political Systems of Highland Burma: A Study of Kachin Social Structure*. London: London School of Economics Monographs on Social Anthropology.
- Littleton, C. Scott 1965. A Two-Dimensional Scheme for the Classification of Narratives. *Journal of American Folklore* 78, lk 21–27.

- Lüthi, Max 1947. *Das europäische Volksmärchen: Form und Wesen*. Bern & München: Francke.
- Lüthi, Max 1961. *Volksmärchen und Volkssage: Zwei Grundformen erzählender Dichtung*. Bern & München: Francke Verlag.
- Lüthi, Max 1969. Aspects of the Märchen and the Legend. *Genre* 2, lk 162–178.
- Lüthi, Max 1970. *Once Upon a Time: On the Nature of Fairy Tales*. New York: Frederick Ungar Publishing Co.
- Malinowski, Bronislaw 1948. *Magic, Science and Religion*. Garden City: Doubleday.
- Malinowski, Bronislaw 1960 (1944). *A Scientific Theory of Culture and Other Essays*. New York: Oxford University Press.
- Mohr, Wolfgang 1958. Einfache Formen. Kohlschmidt, Werner & Mohr, Wolfgang (toim). *Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte* I. Berlin: Gruyter.
- Morris, Charles 1971. Writings on the General Theory of Signs. *Approaches to Semiotics* 16. The Hague: Mouton, lk 13–71.
- Peppard, Murray B. 1971. *Paths Through the Forest: A Biography of the Brothers Grimm*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Petsch, Robert 1932. Die Lehre von den 'Einfachen Formen'. *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*. Stuttgart & Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog.
- Propp, Vladimir 1968. *Morphology of the Folktale* [2. trükk]. Austin: University of Texas Press.
- Ranke, Kurt 1961. Einfache Formen. *Internationaler Kongress der Volkserzählforschung in Kiel und Kopenhagen 1959*. Vorträge und Referate. Berlin: Walter de Gruyter, lk 5–11.
- Röhrich, Lutz 1956. *Märchen und Wirklichkeit: Eine volkskundliche Untersuchung*. Wiesbaden: Steiner Verlag.
- Röhrich, Lutz 1966. *Sage*. Stuttgart: Metzlersche Verlagsbuchhandlung.
- Schwartz, Elias 1971. The Problem of Literary Genres. *Criticism* 13, lk 113–130.
- von Sydow, Carl 1919. *Våra folkminnen: en populär framställning en populär framställning*. Lund: Domsförl.
- von Sydow, Carl 1948. Popular Prose Traditions and Their Classification. Bødker, Laurits (toim). *Selected Papers on Folklore: Publ. on the occasion of his 70th birthday*. Copenhagen.
- Taylor, Archer 1931. A Theory of Indo-European Märchen. *Journal of American Folklore* 44, lk 54–60.
- Taylor, Archer 1964. The Classics of Folklore. *Arv* 20, lk 113–124.
- Tenéze, Marie-Louise 1970. Du conte merveilleux commegenre. *Approches de nos traditions orales*. Paris: GP Maisonneuve et Larose, lk 1–65.
- Thompson, Stith 1946. *The Folktale*. New York: The Dryden Press.
- Thompson, Stith (toim) 1953. *Four Symposia on Folklore*. Folklore Series 8. Bloomington: Indiana University Press.

- Thompson, Stith 1955–1958. *Motif-Index of Folk Literature: A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends* 1–6. Revideeritud, parandatud ja laiendatud väljaanne (Bloomington (Indiana): Indiana University Press).
- Tylor, Edward B. 1958 (1878). *The Origins of Culture*. New York: Indiana University Press.
- Thys, Walter 1964. André Jolles (1874–1946). *Yearbook of Comparative and General Literature* 13, lk 41–48.
- de Vries, Jan 1954. *Betrachtungen zum Märchen, besonders in seinen Verhältnis zu Heldensage und Mythos*. Folklore Fellows Communications 150. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- de Vries, Jan 1963. *Heroic Songs and Legends*. New York: Oxford University Press..
- Voigt, Vilmos 1972. Some Problems of Narrative Structure Universals in Folklore. *Acta Ethnographica* 21, lk 57–72.
- Voigt, Vilmos 1973. La hierarchie des genres dans le folklore. *Semiotica* 7, lk 135–141.

Kommunikatsioon ja folkloor

Dan Ben-Amos

<http://www.folklore.ee/ri/pubte/ee/sator/sator9/>

ISBN 978-9949-490-30-1

Tartu 2012

Trükis ilmunud: Dan Ben-Amos. Kommunikatsioon ja folkloor.
SATOR 9.

Tartu 2009

Sarja toimetaja: Mare Kõiva

Toimetaja: Aado Lintrop

Keeletoimetaja: Asta Niinemets

Tõlkijad: Reet Hiiemäe, Kairika Kärсна, Maris Leponiemi,

Kait Tamm, Liisa Vesik

Konsultant: Anu Põldsam

Kaane kujundus: Andres Kuperjanov

Küljendus: Maris Kuperjanov

HTML: Diana Kahre

Sarjas Sator 2009. a ilmunud eestikeelset trükist toetas Eesti Kultuurkapital. Väljaanne on seotud sihtfinantseeritava temaga SF0030181s08.

E-raamatu valmimist toetas: EKRM04-29 Eesti keele, kultuuri ja folkloori kasutusvalade laiendamine ja tutvustamine elektroonilistel infokandjatel.

© 2012 EKM Teaduskirjastus & Eesti Folkloori Instituut
EKM FO rahvausundi ja meedia töörühm